

NARUŠENÍ KOMUNIKACE MEZI LITERÁRNÍMI POSTAVAMI U LEONIDA ANDREJEVA A FRANZE KAFKY (Na materiálu povídek Gubernátor a Proměna)

Josef Dohnal

Literární dílo je v literární vědě nazíráno a studováno z mnoha různých zorných úhlů, a to např. jako svébytný vnitřně strukturovaný celek podávající svědectví nejen o specifických uměleckých kvalitách, které jsou jeho prostřednictvím a v něm realizovány, o autorově intenci, o jeho spojitostech či odlišnostech ve vztahu k jiným literárním dílům či fenoménům jiných oblastí umění, ale mimo tyto a další aspekty i jako svědectví o mimoliterární realitě. Rádi bychom se tohoto aspektu podrželi i pro účely naší mikroanalýzy. Vycházíme při tom nejen z Mukařovského teze o tom, že „Pokles bezprostředního vztahu k realitě činí z pojmenování básnický postup; proto nemůže být básnický projev (pokud je jako básnický pojímán) hodnocen podle měřítek platných pro pravdivost projevů sdělovacích: básnická fikce je noeticky zcela odlišná od 'výmyslu', vědomě či nevědomky klamného. Hodnota básnického pojmenování je dána jediné úlohou, kterou vykonává v celkové významové výstavbě díla.“¹, nýbrž i z jeho dalšího tvrzení: „Vztah poezie ke skutečnosti je tedy mohutný, a to právě proto, že dílo básnické nepoukazuje jen k určitým realitám, ale k veškeré skutečnosti obrážející se v povědomí jedince i kolektiva.“² Kloníme se k jeho názoru, že literární dílo obráží „skutečnosti v povědomí jedince i kolektiva“, zdá se nám však nicméně, že stojí za to, pokusit se upřesnit právě ono slovo „skutečnosti“. Mohlo by se totiž na první pohled zdát, že jsou tím myšleny jen ty věci, které jsou našimi smysly zachytitelné, vnímatelné, tedy to, co jsme schopni v realitě jakýmkoliv způsobem „uložit“.

Zdá se však, že takovéto pojetí může být za jistých okolností ještě poněkud „nehotové“, resp. „neúplné“. Za zajímavé v tomto ohledu považujeme myšlenky C. G. Junga, který mj. říká: „Psychické bytí je opravdu jedinou kategorií, o níž bezprostředně víme, poněvadž nic nemůže být známo, pokud se to nejeví jako psychický obraz. Bezprostředně dokazatelná je jen psychická existence. Nevezme-li na sebe svět podobu psychického obrazu, prakticky

¹ Mukařovský, J.: Básnické pojmenování a estetická funkce jazyka. In: Mukařovský, J.: Studie z poetiky. Praha 1982, s. 56.

² Tamtéž, s. 60.

neexistuje.“³ Jung však v tomto ohledu nepočítá jen s tím, že takový psychický obraz si můžeme vytvořit pouze na základě něčeho „existujícího“, ve vztahu „vnějšího“, „skutečného“ k vnímajícímu subjektu. „To, co nazýváme ‘iluzí’, je patrně duševní skutečnost nesmírného významu. Duše zřejmě nedbá na naše kategorie faktičnosti. *Skutečné* se zdá být pro ni v první řadě to, co „působí“ (wirklich ist, was wirkt). ... Není proto nic možnějšího než to, že co je pro nás iluzí, je pro duši skutečností. Duševní skutečnost se tedy nedá poměřovat skutečností našeho vědomí.“⁴ Literatura by tak mohla být chápána - a to pravděpodobně bez dělení na „realistickou“ a „ne-realistickou“, tj. bez toho, zda je koncepčně, z racionalizovaného pohledu svého tvůrce založena na mimetickém principu či nikoliv - jako obrázení dvou kategorií „psychických realit“: 1) těch „odpovídajících“ vnějšímu světu, pevně se o něj opírajících a 2) těch, které se opírají nikoli o „fyzická“ fakta, nýbrž o fakta produkovaná naší psychikou, aniž by tato fakta byla „přímá, fyzicky“ odvoditelná z fakt prvního řádu.

Je to něco, s čím se lze zřejmě poměrně často setkat při procesu „rozumění si“, tj. v komunikačním procesu, při kterém si jedinec, který zprávu vysílá, může nerozumět s přijímajícím i v tom případě, kdy ostatní možné příčiny nerozumění jsou odstraněny, a to právě proto, že jeden ze subjektů komunikace používá při dekódování zprávy ne obě úrovně, anebo na jedné z nich, častěji zřejmě na oné druhé úrovni, interpretuje sdělované z nejrůznějších důvodů jinak.

Při sledování literatury přelomu 19. a 20. století a počátku 20. století se ukazuje být značně důležité sledovat mimo jiné právě otázku vztahu literárních postav k sobě navzájem. A protože jakýkoliv vztah mezi dvěma či více jedinci navzájem se odráží v mnoha projevech vzájemné komunikace, může sledování komunikace mezi literárními postavami přinést poznatky, které mohou souviset s možnostmi hlubšího poznávání příčin toho, proč je komunikace narušována – při systematické práci v této sféře bychom se pak jistě mohli pomoci získaných poznatků dostávat blíže k poznávání toho, co je faktem právě pouze pro jedince, tedy tou skutečností, která je blízká onomu Jungovu pojetí „skutečností pro duši“. Kromě toho lze předpokládat, že ani o skutečnostech pramenících ve vědomí postav tyto postavy nevypovídají vždy všechno – důvodem může být jak složitost myšlenkových komplexů, „zasutí“ některých skutečností do nižších složek vědomí, tak záměrné zamlčování některých faktů vědomí atp. V každém případě by nám mělo sledování interakce literárních postav pro-

³ Jung, C. G.: Člověk a duše. Praha 1995, s. 24.

⁴ Tamtéž.

jevované v komunikaci a systematické analyzování takto nabývaných poznatků napomocí v získání pronikavějšího vhledu do jejich nitra.

Pro naši studii jsme zvolili dvě díla z tvorby autorů, kteří jsou spojováni s expresionismem v ruské a německé literatuře – jedná se o Leonida Nikolajeviče Andrejeva a Franze Kafku. U obou z nich je přiřazování k expresionismu občas provázáno pochybami (u Andrejeva proto, že v době, kdy psal svá nejvýraznější a k expresionistické poetice tíhnoucí díla, v Rusku o expresionistické literatuře jako konstituovaném literárním směru nikdo nehovořil a žádné literární uskupení se k tomtuto směru nehlásilo, mimo jiné už proto, že dosud nebyl ani v německé literatuře tento směr zformován; u Kafky jde pak o to, že jeho tvorba v leccčems přesahuje to, co se stalo charakteristickým pro „expresionistickém desetiletí“ a že kromě toho tvoří mimo Německo, ve kterém expresionismus dosáhl výrazného rozmachu jako směr reflektující příznaky stavu duchovní kultury těsně před, během a po I. světové válce). Pro naši práci však otázka zařazení k literárním směrům nebude hrát podstatnou roli, protože se chceme zaměřit především na sledování konkrétních projevů provázejících komunikaci literárních postav v konkrétních dílech obou spisovatelů bez pretenzí dospět k nějakým široce využitelným zobecněním.

Zvolili jsme povídky *Gubernátor* (1905) a *Proměna* (1915), které vznikly v nepříliš velkém časovém odstupu a jejichž tematika zaměřená na „proměnu“ literární postavy vytváří předpoklady pro to, abychom sledovali projevy změn komunikace mezi literární postavou a jejím okolím za velice podobných okolností. Podle našeho názoru tak jsou dány jisté předpoklady pro to, aby naše případná zjištění mohla mít určitou vypovídací hodnotu a byla případně použitelná při dalším srovnávacím studiu. Pro snazší orientaci v textu jsme zvolili české překlady obou děl, neboť je považujeme za adekvátní a pro naše cíle postačující materiál pro analýzu.

Povídka *Gubernátor* vypráví příběh o tom, jak vysoký státní úředník dá v souladu s právy a povinnostmi vyplývajícími z jeho funkce pokyn ke stělbě do demonstřujících dělníků. Při stělbě je značný počet demonstřujících zabit; mezi zabíjými jsou i ženy a děti, které se demonstrace účastnily. Tento fakt, zdánlivě logicky navazující na gubernátorovu minulost (vždyť už v minulosti „jménem státu“ potrestal bouřící se mužiky a považoval to za integrální součást vykonávání své funkce, své „práce“) se však tentokrát nestává jen jakousi epizodou, byť velmi významnou, v životě daného literárního protagonisty, nýbrž zlomem v celém jeho dosavadním životě.

Gubernátor se začne domnívat, ba co více, on je přesvědčen, „ví“ právě oním způsobem, kdy bychom jeho „věděni“ mohli označit za „skutečnost pro

duši“, že překročil jakousi míru, za níž nebylo radno jít. Jeho život se v tomto bodě zlomí na dvě poloviny, mezi kterými stojí nepřekročitelná hranice. Podle našeho názoru lze tyto dvě poloviny označit pracovně za „stav před“ a „stav po“, přičemž mezi těmito dvěma časovými úseky stojí ve srovnání s nimi krátký „moment zlomu“.⁵ Jeho jednání a chování vůči okolí dozná prudkých změn, které jsou pro ostatní málo pochopitelné. Nejprve si je jeho blízcí – rodinní příslušníci i spolupracovníci – snaží vysvětlovat jako důsledek přepracování a reflexe přece jen značně složitě události, později, když se s časem, který od události uplynul, nedostavuje návrat k dřívějšímu gubernátorovu chování, uvědomují si, že proces změny je nevratný. Poté, co si to uvědomí, jsou už jejich snaha o komunikaci a usilování o „návrat“ do dřívějších vztahů s gubernátorem spíše stále více ochabujícím projevy jakési setrvačnosti (osobní i služební) než skutečným intenzivním osobním zájmem hledajícím nové a nové cesty k dosažení cíle.

Ochabování vzájemných vztahů mezi literárními postavami je v povídce reflektováno pomocí celé řady projevů. Jedná se jednak o komunikaci verbální, která se ve „stavu po“ výrazně omezuje, a to jen na nezbytné minimum. I tak při výměně názorů dochází k nesouladu mezi rozmlouvajícími. Důvodem je jiná „duševní skutečnost“, která je základním substrátem, ze kterého verbální komunikace vychází při explikaci této zkušenosti pomocí slov. Zdá se pak, jako by se gubernátor s ostatními mýjel, jako by dokonce i ta místa, kdy obě strany hovoří zdánlivě o stejných skutečnostech, právě kvůli zcela jinému převedení daných skutečností do „duševní skutečnosti“ vyznívala spíše jako „nedorozumívání“, hovor „na dvou různých úrovních“. Všimla si toho i L. Ginzburgová, která ve své práci *Problémy psychologického románu* (mimočodem jako k dokladu sahá právě k této Andrejevově povídce) píše: „Co pro pohled zvenčí existuje jako skutek, jako vlastnost, zevnitř se jeví jako procesy, motivy a dostává se do jiných hodnotových souvislostí.“⁶ Když se touto skutečností zabývá dále, dospívá k názoru, že realistický psychologický román 19. století počíná s diferenciací, která do té doby nebyla v literatuře zjevná: „Společenská funkce člověka, jeho postavení v dějinném rozložení sil se odpoutává od jeho chování v každé konkrétní situaci; a toto chování zase není vždy adekvátní jeho osobním vlastnostem. Motivů jsou zkoumány zevnitř, skutky jakoby na švu

⁵ Viz naši kandidátskou disertační práci *Žánrové zvláštnosti povídkové tvorby Leonida Nikolajeviče Andrejeva*. Brno 1988, s. 33 - 73.

⁶ *Ginzburgová, L.: Problémy psychologického románu*. In: Ginzburgová, L.: *Psychologická próza*. Praha 1982, s. 365.

vnitřního a vnějšího světa.“⁷ Gubernátor v této situaci nachází dvě spřízněné duše, jejichž vidění se „protne“ s tím, jak situaci vnímá ve svém nitru on sám – je to zahradník a gymnazistka. Se zahradníkem hovoří a na rozdíl od ostatních, s nimiž se mu verbální komunikace nedaří, v tomto případě se oba shodnou, že gubernátor bude zabit. U obou hovořících jde v tomto případě o to, že mluví o své „duševní zkušenosti“ – u gubernátora i u zahradníka je založena na zažitém, zvnitřněném rozhodnutí čehosi či kohosi mimo ně, toho, co Andrejev označuje jako Starý zákon vyžadující krev za krev, iracionálně uvádějící trest na toho, kdo se provinil proti imanentní zákonitosti dané odedávna pro lidi na tomto světě. Druhým takovým člověkem, se kterým se gubernátorovy myšlenky „protnou“ a naleznou souznění, je gymnazistka, která mu adresuje dopis. I ona vnímá, co se musí stát, stejně jako gubernátor však i ona cítí, že v jeho nitru ani zdaleka není takovým, aby si trest jednoznačně zasluhoval. Jako by přesně reagovala na to, co o sobě ví i gubernátor, co však nedokáže okolí sdělit a přesvědčit ho o tom. On totiž činí do značné míry pokání, uvědomuje si, co způsobil, nicméně ví také, že právě tato stránka jeho reflexe již završené události byla, je a navždy zůstane ostatním skryta: „Škoda jen, že se o těchhle mých čestných a statečných myšlenkách nikdo nic nedoví. Všechno ostatní o mně vědí, a tak to i zůstane. Jsem pro ně gauner, proto mě zabijí.“⁸

Franz Kafka volí téma, které je na změnu v bytí a chování hlavního protagonisty příběhu orientováno ještě výrazněji. Řehoř Samsa se jednoho rána probudí a zjistí, že v jeho bytí došlo k radikální metamorfóze – z člověka je hmyz, brouk. Po nějakou dobu má ještě možnost se svou rodinou a s několika málo dalšími lidmi (prokurista z firmy, u které je Řehoř zaměstnán, služebná) komunikovat verbálně, pak však dochází ke ztrátě hlasu a pro Řehoře nastane období, kdy vnímá rozhovory ostatních členů rodiny a jejich okolí, sám však není schopen se takové komunikace účastnit, ačkoliv ji vnímá, rozumí ji a zůstává mu schopnost předchozího, tj. lidského zpracování informací. Po ztrátě hlasu zůstává Řehořovi schopnost komunikovat s okolím už jen ostatními, tj. neverbálními složkami komunikace.

U Kafky je celá skutečnost proměny člověka podána ve výrazně abstraktnější podobě, než je tomu u Andrejeva. Srovnáme-li obě povídky z hlediska základních situací, pak v Kafkově povídce chybí celistvé podání „stavu před“. Ten je prezentován v podobě řady digresí, ve kterých se Řehoř v toku svých myšlenek vrací v čase k tomu, co bylo před tím, než se stal hmyzem.

⁷ Tamtéž, s. 368.

⁸ Andrejev, L.: Gubernátor. In: Andrejev, L.: Satanův deník, Praha 1979, s. 210.

Čtenář však nikde v oněch zmínkách o minulosti nenachází racionální důvod, proč k Řehořově přeměně došlo. U Andrejeva je důvod, resp. situace, která dala ke změně zásadní impuls, jasně vyjádřena, čtenář ji díky jeho vzpomínkám vnímá jako „událost“, která má své příčiny, projevy, časové trvání, své aktéry; u Kafky takovou situaci nemáme – seznamujeme se sice s faktem bankrotu otcovy firmy, s dopady, které to mělo do zadlužení rodiny, ale žádná ze skutečností, ke kterým se Řehoř ve vzpomínkách vrací, nemá příčinnou souvislost se změnou, která se s ním stala. Dokonce i přesný „moment zlomu“ v Kafkově povídce chybí – Řehoř se ve své nové podobě probouzí a neví, kdy k proměně došlo. Změna je iracionálním faktem, s nímž se Řehoř (i když se zpočátku v myšlenkách přesvědčuje, že „to“ se mu možná jen zdá: „Jestli ale přijmou vše s klidem, pak ani on nemá proč se rozčilovat, a pospíší-li si, může být skutečně v osm na nádraží.“⁹) i jeho okolí musí smířit. Snaha sestry či (jen na krátkou chvíli) matky pochopit Řehoře a ulehčit mu situaci netrvá dlouho a není srovnatelná s pochopením, kterého se gubernátorovi dostane u zahradníka a gymnazistky.

V ostatních případech dochází k tomu, že ono spojení mezi vnitřním světem zobrazované literární postavy a světem vůči ní vnějším, tedy to, co zprostředkovává mezilidská komunikace, začíná být provázáno velice výraznými změnami. Dochází přenesení těžiště komunikace do jiných jejích složek, které tak nabývají na významu. Řehoř je ve svém vědomí zpracovává spolu s verbálně sdělovanými informacemi, jeho okolí je však odkázáno jen na interpretaci neverbálních signálů, které k nim Řehoř vysílá.

V obou dílech dochází k narušení verbální komunikace mezi literární postavou, která je postavena do centra prózy, a jejím okolím. Okolí se o obsazích vědomí gubernátora a Řehoře dozvídá většinou z jiných zdrojů informací než z jejich verbálních projevů. Pro gubernátora se stává charakteristickým, že v podstatě nesděluje, co se v jeho nitru odehrává, tak, aby okolí bylo ochotno vnímat jeho stav a případně ho pochopit. I tam, kde se o to pokusí (syn, žena), nenalézá pochopení, jeho „kód“ je neslučitelný s „kódem“ jeho okolí, které si gubernátorovy kroky počíná vykládat po svém. Mezi obě strany se postupně vkládá značná míra nepochopení pramenící z toho, že „duševní skutečnost“ obou komunikujících „stran“ nejen že není identická, ale není si ani navzájem blízká. To, co je pro zkušenost vyplývající z „duševní skutečnosti“ gubernátora i Řehoře samozřejmé, zůstává pro ostatní nejasné, neznámé, takže nejsou

⁹ Kafka, F.: Proměna. In: Kafka, F.: Povídky. Praha 1983, s. 63.

schopni vnímat význam, který pro oba hlavní protagonisty má to, co oba prožívají.

V této souvislosti je však třeba upozornit na to, že mluvíme-li o narušení komunikace mezi postavami obou literárních děl, pak je třeba rozlišovat mezi komunikací verbální a komunikací neverbální. Pokud se totiž začneme zaměřovat na neverbální složky komunikace, začneme si uvědomovat, že postavy obou sledovaných děl se komunikace nevzdávají. Při neverbálním sdělování hraje totiž roli:

- výraz obličeje
- oddálení
- dotek
- postoj
- pohyby
- gesta
- pohledy
- „tón“ řeči
- úprava zevnějšku atp.¹⁰

Nebylo by tedy pravda, že postavy literárních děl spolu přestaly komunikovat ve chvíli, kdy mezi nimi začala váznout verbální komunikace (Gubernátor), anebo když jedna strana přestala mít možnost produkovat verbální složku komunikace (Proměna). Vlastně všechny ostatní výše uvedené složky komunikace jim zůstaly k dispozici.

Výraz Řehořova obličeje se změnil tak, jako on celý. Ztratil tak možnost komunikovat pomocí mimiky, kterou by asi nikdo z jeho blízkých nedokázal dostatečně přesně dešifrovat. K tomu by byl zapotřebí jednak čas, aby si na jeho novou podobu zvykli, jednak kontakt. Mezi Řehořem a ostatními došlo ke značnému oddálení, které je navíc po většinu Řehořova života po proměně ještě umocněno neustálým zmiňováním „přehrady“ mezi Řehořem a ostatními – časté uvádění *dveří* jako toho, co *odděluje* obě strany, vytváří překážku komunikaci a vzájemnému poznávání, je dokladem toho, že zejména ti, kdo si zachovali svoji podobu, na komunikaci nemají zájem. Bariéru dveří nejprve využívá Řehoř, aby zabránil ostatním vniknout do jeho pokoje, postupně se však situace obrací a ostatní zavírají nebo zabouchávají dveře na znamení toho, že Řehoře vykazují ze své společnosti. Až v závěrečné fázi zůstávají vpodvečer dveře otevřeny, aby byl kontakt obnoven, to už se ale blíží Řehořův konec. Jeho snaha přiblížit se sestře, která hraje na housle, jej však přivádí do

¹⁰ Viz: *Křivohlavý J.*: Jak si navzájem lépe porozumíme. Praha 1988. s. 32.

kontakty s novými nájemníky – a vzniká tak nový konflikt, po kterém dávají nájemníci výpověď. Útěk matky a později prokuristy ve chvíli, kdy zjistili, co se stalo, pak je oddálením par excellence.

I další složky neverbální komunikace hrají v Proměně svoji roli. Doteky mezi Řehořem a ostatními jsou od okamžiku jeho proměny vyloučeny – vždyť jeho otec na něho např. bere hůl, kterou v pokoji zanechal prokurista. Třebaže pak toutéž holí pomáhá Řehořovi otočit se, je využití hole jasným signálem, že normální dotyky jsou od této chvíle vyloučeny. Matčin postoj, při kterém vidí Řehoře, spojuje postoj i gesta vjedno: „... v okamžiku, kdy tu (Řehoř – pozn. J. D.) spočinul na zemi jen kousek od matky, přímo proti ní, ..., vyskočila náhle matka, ač zdánlivě byla zcela pohroužena do sebe, a s pažemi široce rozpřaženými, prsty od sebe ...pomateně utíkala pozpátku pryč.“¹¹ Tento konglomerát postojů, pohybů a gest jako by vyjadřoval to, co se stává charakteristickým i pro ostatní. Jen sestra zůstává Řehořovi blíže tím, že mu nosí jídlo a poklízí mu, i ona však postupně maximálně zkracuje dobu kontaktu s jeho prostředím, do přímého osobního kontaktu s Řehořem se nikdy nedostává. Stejně tak tón, který je charakteristický pro hovor postav s Řehořem a později i pro sdělování si čehokoli o něm se mění od starostlivého (matka, sestra), vyčítavého (otec, prokurista) až po nenávistný, kdy sestra navrhuje, aby se Řehoře zbavili, a otec s ní souhlasí. Jasný je pak nejen tón, ale i volba označení, k nimž sahá služebná – Řehoře oslovuje hanlivě (starý hovnivál) a nakonec o něm mluví jako o „tom“. Úprava zevnějšku pak přichází ke slovu v případě toho, co pozoruje Řehoř na otci (nesvléká kabát, který je součástí uniformy bankovního sluhy atp.), sám Řehořův zevnějšek se stává v závěru neupraveným a signalizuje jeho vnitřní destrukci. Ve většině případů jsou významy, jež jsou s projevy neverbální komunikace spojovány, snadno interpretovatelné jako „nesoulad“, „odpor“, „snaha vyhnout se kontaktu“. I přes časnou absenci možnosti verbálně komunikovat jsou oběma stranami udržovány komunikační toky, které svědčí o rozpadu rodinných i osobních vztahů tam, kde se jeden člen rodiny „změnil“ natolik, že mezi ostatní nezapadá.

Podobně pak i gubernátor. Po události, která se tak hluboce zapsala do jeho vědomí, dokázal rozpoznat, že „...v chování lidí kolem, v jejich pohledech a gestech, ve zdvořile soustrastných frázích, jimiž ho oslovovali jako nevyléčitelně nemocného člověka, se ozývala samozřejmá jistota, že on myslí a nemůže nemyslet na to, co se stalo.“¹² Prostor kolem něho se jakoby

¹¹ Kafka, F.: Proměna. In: Kafka, F.: Povědky. Praha 1983, s. 68.

¹² Andrejev, L.: Gubernátor. In: Andrejev, L.: Satanův deník, Praha 1979, s. 194.

vyprazdňuje – prázdné je náměstí, na které se dívá (s. 198, 199), vylidněná je ulice (s. 201), kterou projíždí, ačkoliv obě místa byla dříve plná života. Jeho syn, kterého se Petr Iljič v rozhovoru dotkl, „sebou až škusnul.“¹³ Bezprostředně poté mu otčův hlas připadá podivný a cizí, odchází od otce, aniž na něho počká, ačkoliv by se do společnosti, z níž se vzdálili, měli raději vrátit spolu. I blízkost k ostatním se mění na oddálení: „A lidé, aniž to pozorovali, se pojednou začali vyhýbat odsouzení na smrt, a tak ho zbavovali té neviditelné, ale obrovské záštity, jakou znamená pro život jednoho člověka život všech lidí kolem.“¹⁴ Ze samotného gubernátora pak jako by „čišela prázdnota tělesné schránky, jako by z ní zmizel vnitřní obsah.“¹⁵ Jakási pravdivost, která se u gubernátora objevila nějakou dobu před smrtí, potvrzuje především rozpad kontaktů, oddálení, neschopnost nalézat dřívější pohyby (polibek ruky), výrazy tváře (úsměv, zájem, soustředění) – to vše ústí do *odklonu* od gubernátora: „...ti, kdo byli po léta skálopevně přesvědčeni, že je má gubernátor rád a sympatizuje s nimi, že znají všechny jeho pocity a nálady, cítili se náhle oklamáni, odkopnutí kamsi na vedlejší kolej a při té příležitosti zjistili, že o gubernátorových pocitech a náladách nemají ani potuchy. ... Jen přestal být uctivý, hned se rozpadla pouta, která ho mnoho let spojovala s manželkou, dětmi a okolím; ta pouta byla snad ukována jen z úsměvů a poklon a zmizela spolu s líbáním ruky.“¹⁶ Poněkud paradoxně pak ve svém okolí nachází jediný vstřícný pohyb - pohyb dvou mužů, s nimiž pak vede kratičkou verbální komunikaci, na jejímž „pozadí“ v rámci druhého významového plánu dochází k oboustrannému porozumění, k rozpoznání významu, o němž v oné verbální složce není ani zmínka; tato oboustranně jasně dešifrovaná komunikace skončila tím, že jeden z mužů gubernátora třemi ranami zastřelil.

Oba protagonisté sledovaných povídek se dostávají do osamocení, které je jakoby staví do pozice, kdy sice žijí ve stejném čase s ostatními, kdy i jejich životní prostor se s ostatními velice těsně stýká či je tentýž, ale oni jsou v tomto čase i prostoru „jinde“. Zajímavé je, že jejich časem se stává minulost a zčásti přítomnost, jen podstatně méně se zabývají budoucností, zatímco jejich okolí právě naopak přemýšlí spíše o budoucnosti (myšlenka na nového gubernátora, radost rodiny Samsovy, když je konečně osvobozena od břemene, které pro ně Řehoř znamenal, naděje na výměnu bytu, vize svatby Řehořovy

¹³ Andrejev, L.: Gubernátor. In: Andrejev, L.: Satanův deník, Praha 1979, s. 208.

¹⁴ Andrejev, L.: Gubernátor. In: Andrejev, L.: Satanův deník, Praha 1979, s. 226.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Andrejev, L.: Gubernátor. In: Andrejev, L.: Satanův deník, Praha 1979, s. 237.

sestry atp.). Důležitým signálem jejich osamocení, vyčlenění se z okolního světa, ale i postoje světa k nim je pak komunikace, a to nejen ve své verbální složce, ale ve velmi významné míře právě v projevech neverbálních, které jsou však v některých situacích silnějším, výraznějším vyjádřením pravého stavu věcí, protože v nich se dá většinou nepoměrně méně zatajovat skutečný postoj toho, kdo cosi sděluje, zatímco verbální komunikace lež či přetvářku může leckdy „zahalit“ do slov způsobem, který se dešifruje podstatně obtížněji.

Resumé

Нарушение коммуникации между персонажами литературных произведений Леонида Андреева и Франца Кафки

Публикуемая статья посвящена проблеме коммуникации в произведениях Л. Н. Андреева и Ф. Кафки. На примере рассказов «Губернатор» и «Перемена» показывается, насколько сильно влияют изменившиеся отношения между персонажами произведений на коммуникацию между ними. Внимание сосредоточено на все три уровня коммуникации, которые можно по тексту произведений идентифицировать и анализировать и которые являются ясным сигналом сдвига способа мышления литературных персонажей об окружающем их мире.